

УДК 336.71

Швед В.В.*кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки та менеджменту
Вінницького соціально-економічного інституту***БАНКІВСЬКЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА НАГЛЯД. СУТНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ**

Стаття присвячена розгляду ключових питань сутності та значення системи банківського регулювання та нагляду у сучасній фінансово-кредитній системі України. Наводиться історичний аспект розвитку банківської системи України та ролі держави у її діяльності.

Ключові слова: банк, банківський нагляд, банківське регулювання.

Швед В.В. БАНКОВСКОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ И КОНТРОЛЬ. СУЩНОСТЬ И ЗНАЧЕНИЕ

Статья посвящена рассмотрению ключевых вопросов сущности и значения системы банковского регулирования и надзора в современной финансово-кредитной системе Украины. Приводится исторический аспект развития банковской системы Украины и роли государства в ее деятельности.

Ключевые слова: банк, банковский надзор, банковское регулирование.

Shved V.V. BANKING REGULATION AND SUPERVISION. THE ESSENCE AND SIGNIFICANCE

The article considers the key issues of the essence and values of the system of bank regulation and supervision in the modern financial and credit system of Ukraine. Analyzed the historical aspect of development of the Ukrainian banking system and the state's role in its operations.

Keywords: bank, banking supervision, bank regulation.

Постановка проблеми. Сьогоднішня банківська сфера України є досить загрозливим та нестабільним. Тому такої ваги набувають питання контролю та нагляду, що їх здійснює держава.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Українські дослідники в своїх працях майже однотайно погоджуються із необхідністю банківського регулювання та нагляду, розрізняються лише підходи до механізмів. Проте економічна ситуація в державі настільки швидкоплинна, що вимагає постійного реагування на зміни сьогодення.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Розглянути сутність банківського регулювання із урахуванням економічних викликів сьогодення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для кращого розуміння сутності банківської системи України варто зробити деякий історичний екскурс. Так, в Україні започаткування банківської діяльності відбулося в середині XVIII ст. Банківська діяльність України розвивалась разом із становленням банківської системи Росії. У ті часи торгівля велась за готівку, а промисловість розвивалась, головним чином, за рахунок держави. В Україні розповсюдження комерційного кредиту, як основи тодішньої банківської діяльності, істотно запізнювалось порівняно із Західною Європою. Першими позичальниками були уряд і значні землевласники, а в ролі кредиторів виступали одноосібні підприємці.

В умовах, як правило, натурального господарства така діяльність давала можливість безконтрольно піднімати відсоток за кредит. Причому варто відмітити, що регулювання банківської, а радше лихварської діяльності, з боку держави на той час майже не відбувалося. Крім того, насичення ринку грошима відбувалося на основі золотого стандарту, який досить часто трактувався і використовувався досить широко. Росія, намагаючись бути великою державою, друкувала паперові гроші для забезпечення потреб у веденні війн, підтримки чиновницького прошарку тощо.

Досить часто у державній казні грошей не було, незважаючи на безконтрольну емісію, тоді як у окре-

мих підприємців-поміщиків накопичувався їх надлишок. Наслідуючи європейську практику, з їх налагодженою системою приватних позичок, російські монархи, по суті, започаткували створення казенних банків та банківських контор. Такі банки мали удосконалити грошовий обіг в імперії та надавати позики, для, якщо вживати сучасну термінологію, покриття касових розривів в діяльності державних та губернських органів влади.

В середині XVIII ст. були засновані перші дворянські банки у Петербурзі та Москві. На кошти громадськості та пожертвування приватних осіб створювалися міські банки. В Україні у 1781 р. у Києві, Ніжині, Харкові з'явилися перші банківські контори, а у 1839 р. у Києві засновується місцева контора державного комерційного банку. Тобто приватний капітал в організації банківської діяльності значно випереджав капітал державний.

Указом від 31 травня 1860 р. був створений Державний банк Росії, який займався емісією кредитних білетів і здійснював ряд комерційних операцій. В 60-70-х роках XIX ст. в Україні організовано ряд крупних комерційних банків (Дворянський, Селянський), та налагоджується мережа ощадних установ, що акумулювали заощадження населення.

Стрімкий розвиток економіки і нагромадження капіталів в імперії наприкінці XIX ст. забезпечили умови розвитку банківської системи Росії в цілому і в Україні зокрема.

Але цей період діяльності банківської сфери переважно базувався на акумулюванні приватного капіталу поміщиків, мешканців міст та заможних селян. Держава досить пасивно ставилася до банків, обмежуючись лише діяльністю декількох державних банків та здійснюючи загальний контроль, який часто був досить поверховий.

Револуція корінним чином змінила становище банків в державі. Так, для початку Декретом ВЦВК від 14 грудня 1917 р. та декретом Тимчасового робітничо-селянського уряду України від 22 січня 1919 р. усі банки та приватні кредитні установи були націоналізовані, а банківська справа оголошена державною монополією.

Тобто відбувалася корінна зміна ролі держави у діяльності банківської сфери.

В період непу в Україні за рахунок послаблення тотального державного контролю та пом'якшення ставлення до приватного підприємництва відбувається деяке пожвавлення ринку, економіка починає набувати ринкового характеру, функціонує відносно розгалужена кредитна система, випускаються державні облігації та акції в системі дозволеного приватного сектора, використовується іноземний капітал, однак такий період тривав недовго.

Але згодом ситуація повернулася до стану на кінець 20-х років. В СРСР функціонувала жорстко контрольована державна банківська система, яка заперечувала будь-яку участь приватного капіталу.

У 1987 р. у СРСР була проведена банківська реформа, яка зумовила реорганізацію банківської системи, основною метою якої було переведення банків на комерційну основу. Тобто діяльність банків мала базуватися на основі депозитарно-кредитного фінансового механізму, а не системі розпоряджень та приписів, які не мали під собою ніякого фінансового підґрунтя.

Були новоутворені шість банків (Держбанк СРСР; спеціалізовані банки – Агропромбанк СРСР; Промбудбанк СРСР, Житлосоцбанк СРСР, Ощадний банк СРСР, Зовнішньоекономічний банк СРСР), які підпорядковувались Раді Міністрів СРСР і одночасно виступали як органи державного управління та юридичні особи, займалися господарською діяльністю.

Формування нової банківської системи України почалося із побудови незалежної суверенної держави і прийняття Декларації про державний суверенітет України (16 липня 1990 р.); Закону України «Про економічну самостійність України» (3 серпня 1990 р.), в яких було визначено, що Україна на своїй території самостійно організує банківську справу і грошовий обіг і створює банківську систему.

Відбулася реорганізація банківської системи, яка стала дворівневою, – монопольно регулював та контролював діяльність банківської сфери Національний банк України. На другому рівні системи знаходилися всі інші банки. Державними залишилися, по суті, лише два банка: Ощадбанк та Укрексімбанк (нащадок Зовнішньоекономічного банку). Решта банків функціонувала на основі приватного капіталу.

Таким чином, при розкритті економічної природи банківської діяльності відзначимо, що банківська діяльність виникла в результаті тривалої еволюції розвитку суспільства. В сучасних умовах без неї не може функціонувати розвинена економічна система. Об'єктивність діяльності кредитно-фінансових інститутів зумовлена існуванням потреби суспільства у здійсненні специфічних операцій, які може виконувати лише банк, а саме: комплексне виконання трьох базових операцій, які спрямовані на утворення грошових ресурсів, надання кредитів та сприяння платіжному обігу.

Варто відмітити, що будь-яка ринкова діяльність потребує відповідного регулювання з боку держави, яка має визначати однакові і ключові правила гри для всіх учасників ринку та слідкувати за дотриманням цих правил.

Об'єктивна необхідність створення та функціонування ефективної системи регулювання визначається особливою роллю та специфікою діяльності банківських установ як комерційних структур в економічній системі. Державне регулювання як економіки загалом, так і банківської діяльності, може бути ефективним та неефективним. Для того щоб таке

регулювання було ефективним, воно має базуватися на принципах: достатності; еластичності; послідовності; прозорості; справедливості; а головною метою державного регулювання повинні бути:

- забезпечення стабільності та надійності банківської системи;
- захист інтересів вкладників від шахрайства та неефективного управління банками;
- створення конкурентного середовища у банківській сфері;
- отримання та надання суб'єктам економічної діяльності прозорої інформації стосовно діяльності банківських установ;
- підтримування необхідного рівня професіоналізму та запровадження нових технологій в інтересах споживачів банківських послуг.

Саме регулювання банківської діяльності, спрямоване на вирішення цих завдань, дасть можливість, з одного боку, банкам виконувати свої головні функції, а з другого – сприяти розвитку національної економіки.

Особлива увага досить часто приділяється еволюції розвитку банківських систем, з якими пов'язано розвиток системи регулювання та нагляду за банківською діяльністю, а також інструментами, методами та підходами, які застосовуються у регулюванні.

Аналітична оцінка динаміки розвитку банківської системи України засвідчила, що кількість банків за реєстром Національного банку України зменшується протягом останніх років. Так у 2008 р. було зареєстровано 175 банків, у 2009 р. – 184, у 2012 р. – 176, у 2014 р. – 163 банка. І загальна тенденція зараз є такою, що направлена на зменшення кількості банків в Україні. Крім того, за цей період зменшилась кількість активно діючих банків, що свідчить про досягнення відносної стабілізації кількості банків та припиненні екстенсивного росту банківської системи. Причинами такої ситуації є загострення кризових явищ в економіці держави, зuboжіння населення, незбалансована валютна політика, відсутність дієвого механізму нагляду за діяльністю банків.

Певним позитивним моментом є зміна структури власності банків, внаслідок чого на сьогодні в Україні діє чотири державних банка: Ощадбанк, Укрексімбанк, Укргазбанк, РодовідБанк. Проте ситуація в економіці є настільки плінною, що кількість державних банків протягом 2015 р. може бути значно збільшена через необхідність підтримки всього банківського сектору та стабілізації економіки держави в цілому.

Як вже зазначалося, ключовим гравцем в системі регулювання банківської діяльності відіграє Національний банк – центральний банк України, особливий центральний орган державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються Конституцією України, Законом України «Про Національний банк України» та іншими законами України. Він є емісійним центром, проводить єдину державну політику в галузі грошового обігу, кредиту, зміцнення грошової одиниці України – гривні.

Відповідно до Конституції України, основною функцією НБУ є забезпечення стабільності гривні. На її виконання Національний банк має виходити з пріоритетності досягнення та підтримки цінової стабільності в державі.

Національний банк у межах своїх повноважень сприяє стабільності банківської системи за умови, що це не перешкоджає досягненню цілі цінової стабільності.

Національний банк України також сприяє додержанню стійких темпів економічного зростання та підтримує економічну політику Кабінету Міністрів України за умови, що це не перешкоджає досягненню цінової стабільності та стабільності банківської системи.

Варто відмітити, що роль Національного банку України останнім часом все більше і більше зростає через необхідність постійного втручання в діяльність банків через їх нехтування нормативними вимогами, ризикову політику кредитування та маніпуляцію із звітністю.

Аналіз розмірів капіталів комерційних банків України засвідчив, що сьогодні практично не існує великих банків за міжнародними стандартами, тому тенденція до збільшення статутних фондів комерційних банків та злиття малих банків, яка існувала всі попередні роки, зберігається. Крім того, багато банків виставлені на продаж або шукають інвестора.

В Україні за роки незалежності напрацьовано нормативно-правову базу щодо банківської діяльності та її регулювання, постійно вдосконалюються методи й форми регулювання, нагляду та контролю за банківською діяльністю. Однак висока ціна за банківські послуги, обмежений спектр цих послуг, відсутність відповідної фінансової інфраструктури на рівні з розвиненими країнами, яка б стимулювала вкладання коштів, повільний розвиток у процесі зростання дієвості банківського регулювання та нагляду стимулюють подальше реформування банківської системи та грошово-кредитної політики. Тому основні напрями у процесі реформування повинні бути спрямовані на відновлення довіри населення до банківської діяльності, розгалуження мережі страхування депозитів як для населення, так і для юридичних осіб, підтримання стабілізації національної грошової одиниці, вдосконалення та підвищення ефективності платіжної системи, вдосконалення регулюючої функції НБУ.

Як вже зазначалося, одним із основних завдань НБУ є нагляд за діяльністю комерційних банків з метою забезпечення їх стабільності і, як наслідок, надання впевненості вкладникам, що їх депозитам ніщо не загрожує. Відомо, що жоден банк не витримає, якщо 5% вкладників одночасно заберуть свої депозити з такого банку. Тому НБУ змушений, з одного боку, постійно рефінансувати комерційні банки (суми рефінансу, наданого у 2014 р., обраховуються мільярдами гривень, причому не всі гроші повернені комерційними банками), а з іншого – разом із Фондом гарантування вкладів фізичних осіб штучно підтримувати впевненість вкладників у стабільності та надійності банківської системи. Але, як вбачається із назви фонду, його діяльність спрямована лише на захист вкладників – фізичних осіб, що дестабілізує фінансову систему держави та створює додатковий тиск на державні фінанси.

Вивчення зарубіжних, а також вітчизняних підходів до регулювання банківської діяльності стосовно захисту інтересів вкладників дало можливість визначити, що практично в жодній розвиненій країні система гарантування вкладів не пов'язана з центральним банком, хоча вони постійно разом взаємодіють, і це дає можливість точніше оцінити стійкість банківської системи.

Ефективність регулювання банківської діяльності в першу чергу залежить від структурної побудови системи банківського регулювання – універсальної чи з подвійним механізмом. Доведено, що суттєва відмінність системи з подвійним механізмом регулю-

вання від універсальної полягає у тому, що банківській системі з подвійним механізмом регулювання та нагляду притаманний лише ринковий характер впливу, що забезпечується використанням економічних методів у регулюванні. А розподіл функцій регулювання та нагляду між різними регулюючими органами призводить до отримання більш точної та прозорої інформації щодо діяльності банківських установ, що, в свою чергу, впливає на стабільність банківської системи загалом.

Державне регулювання банківської діяльності являє собою об'єктивний процес, основою якого є вплив держави на економічний розвиток банківської діяльності через застосування певних підходів, методів та інструментів, що є в її розпорядженні та реалізуються через нормативно-правову базу.

Всі методи та інструменти, які використовує держава для регулювання банківської діяльності, за формами поділяються на економічні (коригуючі) та адміністративні (податкові, нормативні). Але ринкова економіка постійно вимагає формування нових та комбінування існуючих інструментів та методів, які б підвищували ефективність функціонування банківської системи та захист інтересів вкладників. Тому система банківського регулювання з подвійним механізмом при розподілі контрольно-регулятивних функцій між різними регулюючими органами виконує, крім інших, функцію гарантування вкладів фізичних осіб і тим самим втілюється соціально-економічна спрямованість регулювання.

Банківська система сама спонукає до регулювання та має своє особливе призначення, власні риси та функції у розвитку економіки. Головні цілі функціонування банківської системи пов'язані з регулюванням та стабілізацією на грошово-кредитному ринку й спрямовані на:

- забезпечення суспільного нагляду і регулювання банківської діяльності з метою узгодження інтересів комерційних банків та загальносуспільних інтересів;
- забезпечення надійності і стабільності функціонування банківської системи загалом з метою стабілізації грошового обігу та безперебійному обслуговуванні економіки.

Державне регулювання діяльності банків здійснюється Національним банком України у таких формах:

- 1) Адміністративне регулювання:
  - реєстрація банків і ліцензування їхньої діяльності;
  - встановлення вимог та обмежень щодо діяльності банків;
  - застосування санкцій адміністративного чи фінансового характеру;
  - нагляд за діяльністю банків;
  - надання рекомендацій щодо діяльності банків.
- 2) Індикативне регулювання:
  - встановлення обов'язкових економічних нормативів;
  - визначення норм обов'язкових резервів для банків;
  - встановлення норм відрахувань до резервів на покриття ризиків від активних банківських операцій;
  - визначення відсоткової політики;
  - рефінансування банків;
  - встановлення кореспондентських відносин;
  - управління золотовалютними резервами, зокрема, й валютними інтервенціями;
  - операції з цінними паперами на відкритому ринку;

- регулювання імпорту й експорту капіталу.

Основа державного регулювання складає система банківського нагляду. Банківський нагляд – це моніторинг процесів, які відбуваються в банківській сфері на різних стадіях функціонування банків, а саме під час створення нових банків та установ, діяльності банків, реорганізації та ліквідації банків.

У широкому розумінні банківський нагляд – це цілеспрямована діяльність, яку здійснює уповноважений орган з питань банківського нагляду та контролю, що представляє державну владу, з метою постійного контролю за дотриманням законодавчо встановлених меж діяльності банків та забезпечення стабільності національної банківської системи і грошової одиниці та захисту інтересів вкладників і кредиторів банку.

Банківське регулювання, як вже зазначалося нами вище, це одна із ключових функцій НБУ, яка полягає у створенні системи норм, які регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства.

Згідно Закону України «Про Національний банк України», функцію банківського нагляду покладено на Національний банк. Головна мета банківського регулювання і нагляду – безпека та фінансова стабільність банківської системи, захист інтересів вкладників і кредиторів.

Основні завдання банківського регулювання та нагляду:

- забезпечення стабільності та надійності банківської системи з метою сприяння економічному піднесенню;

- захист вкладників і кредиторів банку, що передбачає захист клієнтів від неправомірної діяльності банківських установ і забезпечення професійного поводження з клієнтами та кредиторами банку;

- створення конкурентного середовища у банківському секторі, завдяки якому знижуються відсоткові ставки за кредитами, підвищуються відсоткові ставки за депозитами, розширюється спектр банківських послуг, запроваджуються нові банківські технології;

- забезпечення відкритості політики та діяльності банківського сектору в цілому і в кожному банку зокрема;

- підтримання необхідного рівня стандартизації та професіоналізму в банківській системі, забезпечення ефективної діяльності банків і запровадження

технологічних нововведень в інтересах споживачів банківських послуг.

Наглядова та регуляторна діяльність здійснюється Національним банком України на підставі двох законів «Про банки і банківську діяльність» та «Про Національний банк України», а також на підставі численних нормативних актів, що видаються Національним банком України у межах його повноважень.

Варто відмітити, що в Україні система банківського регулювання та нагляду майже монополярно функціонує на основі впливу держави. У населення та бізнесу наявний тотальний дефіцит довіри та впевненості у діяльності банківської системи, і події останнього року довели, що навіть вплив держави в особі органів нагляду та гарантування ситуацію не рятують.

Висновки з даного дослідження. Ключовими показниками ефективності діяльності банку є довіра до нього та впевненість у його надійності. Якщо держава змушена гарантувати надійність приватного бізнесу, то державі варто або самій зайнятися таким бізнесом, або вжити всіх дій для його згортання. Лише якщо приватний капітал буде нести повну відповідальність за свої дії, а вкладник буде довіряти приватному бізнесу, можливий ефективний контроль, в іншому випадку ми матимемо ситуацію постійного пошуку винного та намагання обманути учасниками банківського ринку один одного та держави.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Закон України «Про банки та банківську діяльність» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.
2. Закон України «Про Національний банк України» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/679-14>.
3. Міщенко В.І., Яценюк А.П., Коваленко В.В., Коренєва О.Г. Банківський нагляд : [навч. посіб.] / [В.І. Міщенко, А.П. Яценюк, В.В. Коваленко, О.Г. Коренєва]. – К. : Знання, 2004. – 406 с.
4. Любунь О.С., Любунь В.С., Іванець І.В. Національний Банк України: основні функції, грошово-кредитна політика, регулювання банківської діяльності / [О.С. Любунь, В.С. Любунь, І.В. Іванець]. – К. : Центр навч. л-ри ун-ту екон. та права «КРОК», 2004. – 351 с.
5. Грушко В.І., Лаптев С.М., Любунь О.С., Раєвський К.Є. Банківський нагляд : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / [В.І. Грушко, С.М. Лаптев, О.С. Любунь, К.Є. Раєвський]. – К. : ЦУЛ, 2004. – 264 с.
6. Роговая Н. Деякі теоретичні аспекти державного регулювання банківської діяльності / Н. Роговая // Економіка України. – 2004. – № 4. – С. 36–39.